Jaroslav Seibert

Netradiční pohled na pythagorejské trojice čísel

Učitel matematiky, Vol. 4 (1996), No. 3, 155–160

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/151441

NETRADIČNÍ POHLED NA PYTHAGOREJSKÉ TROJICE ČÍSEL

Jaroslav Seibert

Pythagorova věta o délkách stran pravoúhlého trojúhelníka je zřejmě nejznámějším matematickým poznatkem. Již ve staroegyptských památkách z doby XII. dynastie (přibližně 4 000 let př. n. l.) je mezi jinými číselnými vztahy zaznamenána také rovnost $6^2+8^2=10^2$. Řešení pythagorejské rovnice $x^2+y^2=z^2$ přirozenými čísly podává Eukleides v desáté knize Základů. Taková řešení je zvykem označovat jako pythagorejské trojice čísel, pythagorejská čísla nebo pythagorejské trojice. Některé netradiční pohledy na tento známý problém si v tomto příspěvku připomeneme.

Jak určovat pythagorejské trojice

I žák základní školy ví, že mezi pythagorejské trojice patří např. (3,4,5), (5, 12,13) nebo (8,15,17). Pythagorejských trojic je však nekonečně mnoho a známe také způsob, jak je určit. K jejich výpočtu lze použít vztahů $x=p^2-q^2$, $y=2pq$, $z=p^2+q^2$, kde p,q jsou libovolná nesoudělná přirozená čísla. Že jde skutečně o délky stran pravoúhlého trojúhelníku se snadno můžeme přesvědčit přímým dosazením do rovnice $x^2+y^2=z^2$. Aby uvedená trojice byla tzv. *primitivní*, tj. aby čísla x,y,z byla po dvou nesoudělná, musí se čísla p,q lišit paritou, tedy jedno bude sudé a druhé liché. Kdyby totiž byla čísla p,q obě sudá, pak i čísla x,y,z budou sudá a tedy soudělná. Ke stejnému závěru však dospějeme, i když čísla p,q budou obě lichá. Předpokládejme ještě, že by i při opačné paritě čísel p,q byla čísla $x=p^2-q^2$, $z=p^2+q^2$ současně dělitelná nějakým lichým prvočíslem m. Pak by však i součet $z+x=2p^2$ a rozdíl $z-x=2q^2$ musely být dělitelné číslem m, a tedy i čísla p,q, což je ve sporu s jejich nesoudělností. Obdobně lze uvažovat i při dokazování nesoudělnosti čísel x,y resp. y,z.

Jsou-li k,p,q libovolná přirozená čísla, pak je pythagorejská také každá trojice čísel $x = k(p^2 - q^2)$, $y = 2kpq$, $z = k(p^2 + q^2)$, o čemž se snadno přesvědčíme dosazením do rovnice $x^2 + y^2 = z^2$.

Vraťme se však k případu, kdy $k = 1$. Méně známým způsobem jak ukázat, že z uvedených vztahů dostaneme skutečně pythagorejské trojice a současně dát číslům p, q konkrétní význam, je užití goniometrických funkcí. Představme si pravoúhlý trojúhelník ABC, v němž odvěsny a přepona mají postupně délky $p, q, \sqrt{p^2 + q^2}$.
Z definice goniometrických funkcí pro ostré úhly α, β plyne

$$\sin\alpha\cos\beta = \frac{p}{\sqrt{p^2+q^2}} \cdot \frac{p}{\sqrt{p^2+q^2}} = \frac{p^2}{p^2+q^2},$$

$$\cos\alpha\sin\beta = \frac{q}{\sqrt{p^2+q^2}} \cdot \frac{q}{\sqrt{p^2+q^2}} = \frac{q^2}{p^2+q^2}.$$

Po odečtení obou vztahů dostaneme

$$\sin\alpha\cos\beta - \cos\alpha\sin\beta = \sin(\alpha - \beta) = \frac{p^2 - q^2}{p^2 + q^2}.$$

Současně však je $\cos\alpha\cos\beta = \frac{p \cdot q}{p^2 + q^2}$, $\sin\alpha\sin\beta = \frac{p \cdot q}{p^2 + q^2}$.
Potom $\cos\alpha \cdot \cos\beta + \sin\alpha \cdot \sin\beta = \cos(\alpha - \beta) = \frac{2pq}{p^2 + q^2}$.
Protože pro každé α, β platí $\sin^2(\alpha - \beta) + \cos^2(\alpha - \beta) = 1$, dostáváme postupně

$$\left(\frac{p^2 - q^2}{p^2 + q^2}\right)^2 + \left(\frac{2pq}{p^2 + q^2}\right)^2 = 1, (p^2 - q^2)^2 + (2pq)^2 = (p^2 + q^2)^2.$$

Zamysleme se ještě nad otázkou, zda pro každé přirozené číslo $n > 2$ existuje pythagorejská trojice, v níž n určuje délku jedné z odvěsen. Pokud je n sudé číslo, pak zřejmě stačí volit $p = \frac{n}{2}$, $q = 1$. Dosazením do příslušných vztahů dostaneme $x = \frac{n^2}{4} - 1$, $y = n$, $z = \frac{n^2}{4} + 1$, přitom $z = x + 2$. Bude-li nyní n liché číslo, můžeme například psát $n = 2q + 1$. Protože $y = 2pq$ je vždy sudé, musí být $x = p^2 - q^2 = n = 2q+1$. Odsud postupně $p^2 - q^2 = 2q+1$, $p^2 = (q+1)^2$, $p = q+1$. Pak $x = 2q+1 = n$, $y = 2q^2 + 2q$, $z = 2q^2 + 2q + 1$, přitom $z = y + 1$. V tabulce jsou uvedeny pythagorejské trojice pro nejmenší hodnoty n.

n	3	5	6	7	9	10	11	13	14	15
x	3	5	8	7	9	24	11	13	48	15
y	4	12	6	24	40	10	60	84	14	112
z	5	13	10	25	41	26	61	85	50	113

Pythagorejské trojice a geometrická posloupnost

Nechť je dána geometrická posloupnost $a, aq, aq^2, \ldots$, v níž první člen a i kvocient q jsou přirozená čísla. Uvažujme tři její po sobě jdoucí členy $a_n = a \cdot q^{n-1}$, $a_{n+1} = a \cdot q^n$, $a_{n+2} = a \cdot q^{n+1}$ a sestavme z nich čísla $x = 2a_{n+1} + a_n = aq^{n+1}(2q+1)$, $y = 2a_{n+2} + 2a_{n+1} = aq^{n-1}(2q^2 + 2q)$, $z = 2a_{n+2} + 2a_{n+1} + a_n = aq^{n-1}(2q^2 + 2q + 1)$.

Podle dříve odvozených vztahů je zřejmé, že (x, y, z) je pythagorejská trojice. Zjistili jsme tedy, že z členů každé geometrické posloupnosti můžeme generovat nekonečně mnoho pythagorejských trojic. Pro pevné hodnoty a, q, tzn. pro konkrétní geometrickou posloupnost, jsou navíc všechny pravoúhlé trojúhelníky odpovídající jednotlivým pythagorejským trojicím navzájem podobné. V tabulce najdeme pythagorejské trojice vytvořené pomocí prvních tří členů několika geometrických posloupností pro $a = 1$.

q	1	2	3	4	5	6	7	8
x	3	5	7	9	11	13	15	17
y	4	12	24	40	60	84	112	111
z	5	13	25	41	61	85	113	145

Pythagorejské trojice a Fibonacciho posloupnost

Fibonacciho posloupnost je zřejmě nejznámější posloupností přirozených čísel. Připomeňme si, že její členy, tzv. Fibonacciho čísla, získáme z rekurentního předpisu $f_{n+2} = f_n + f_{n+1}$ při volbě $f_1 = f_2 = 1$. Postupně tedy dostáváme čísla 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, ... Jednoduché vlastnosti Fibonacciho posloupnosti ji přímo předurčují k uplatnění v rozmanitých situacích. V článku [7] jsme ukázali jednu možnost, jak z Fibonacciho čísel určovat pythagorejské trojice. Podobných postupů lze objevit více, dalšímu se nyní budeme podrobněji věnovat.

Uvažujme nejprve prvních pět Fibonacciho čísel a vypočítejme $f_1 \cdot f_5 = 5$, $f_2 f_4 = 3$, $2f_3 = 4$. Tato čísla tvoří pythagorejskou trojici. Vezměme jiných pět po sobě jdoucích Fibonacciho čísel. Začneme-li druhým členem posloupnosti, dostaneme obdobným způsobem trojici (8,10,6), vyjdeme-li od třetího členu, obdržíme trojici (26,24,10), od čtvrtého členu trojici (63,65,16) atd. Ve všech případech jde o trojice pythagorejské. Zkusme odvodit, zda jde o obecně platnou zákonitost. Kromě rekurentního předpisu přitom užijeme vztah $f_{n+1}^2 = f_n \cdot f_{n+2} + (-1)^n$, jehož platnost pro libovolné přirozené číslo n jsme v citovaném článku dokázali matematickou indukcí.

Snadnými úpravami postupně dostáváme

$$f_n f_{n+4} + f_{n+1} f_{n+3} = (f_{n+2} - f_{n+1}) \cdot (f_{n+2} + f_{n+3}) +$$
$$+ f_{n+1} f_{n+3} = f_{n+2}^2 - f_{n+1} f_{n+2} + f_{n+2} f_{n+3} - f_{n+1} f_{n+3} +$$
$$+ f_{n+1} f_{n+3} = f_{n+2}^2 + f_{n+2} \cdot (f_{n+3} - f_{n+1}) = 2f_{n+2}^2,$$
$$f_n + f_{n+4} - f_{n+1} f_{n+3} = (f_{n+2} - f_{n+1}) \cdot (f_{n+2} + f_{n+3}) -$$
$$- f_{n+1} f_{n+3} = f_{n+2}^2 - f_{n+1} f_{n+2} - f_{n+2} f_{n+3} - 2f_{n+1} f_{n+3} =$$
$$= f_{n+2}^2 + f_{n+2}(f_{n+3} - f_{n+1}) - 2f_{n+2}^2 + 2(-1)^n = 2(-1)^n.$$

Vynásobením předchozích vztahů získáme pro každé přirozené číslo n

$$(f_n f_{n+4})^2 - (f_{n+1} f_{n+3})^2 = (f_n f_{n+4} + f_{n+1} f_{n+3})$$
$$(f_n f_{n+4} - f_{n+1} f_{n+3}) = 2f_{n+2}^2 \cdot 2(-1)^n = (-1)^n \cdot (2f_{n+2})^2.$$

Je-li n liché, platí $(f_{n+1} f_{n+3})^2 = (f_n f_{n+4})^2 + (2f_{n+2})^2$,
pro n sudé $(f_n \cdot f_{n+4})^2 = (f_{n+1} f_{n+3})^2 + (2f_{n+1})^2$.

Popsaným způsobem můžeme tedy z Fibonacciho posloupnosti vytvořit nekonečně mnoho pythagorejských trojic.

Rekurentní předpisy pro pythagorejské trojice

Zajímavým problémem je hledání rekurentních předpisů, pomocí nichž bychom mohli z jedné pythagorejské trojice vygenerovat postupně nekonečně mnoho dalších trojic. Zřejmě nejjednodušší je případ, kdy rekurentní předpisy vyjadřují čísla počítané pythagorejské trojice $(x_{n+1}, y_{n+1}, z_{n+1})$ jako lineární kombinace čísel předchozí trojice (x_n, y_n, z_n).

Příslušné rovnice mají tvar

$$x_{n+1} = a_1x_n + a_2y_n + a_3z_n,$$
$$y_{n+1} = b_1x_n + b_2y_n + b_3z_n,$$
$$z_{n+1} = c_1x_n + c_2y_n + c_3z_n,$$

kde všechny koeficienty jsou celá čísla. V jednom příspěvku v časopise Mathematics Teacher [4] byly podrobněji zkoumány následující předpisy:

$$x_{n+1} = 2x_n + y_n + 2z_n,$$
$$y_{n+1} = x_n + 2y_n + 2z_n,$$
$$z_{n+1} = 2x_n + 2y_n + 3z_n.$$

Všimněme si alespoň jedné zajímavosti. Po odečtení prvních dvou rovnic dostáváme $y_{n+1} - x_{n+1} = y_n - x_n$, tzn. rozdíl čísel, které určují délky odvěsen pravoúhlého trojúhelníku je ve všech generovaných trojicích stále stejný. Zvolíme-li tedy např. $(x_1, y_1, z_1) = (3, 4, 5)$, bude i v každé generované trojici rozdíl $x_n - y_n = 1$. Konkrétně $(x_2, y_2, z_2) = (20, 21, 29)$, $(x_3, y_3, z_3) = (119, 120, 169)$, $(x_4, y_4, z_4) = (696, 697, 985)$ atd. Pro výchozí trojici $(x_1, y_1, z_1) = (5, 12, 13)$ dostáváme $(x_2, y_2, z_2) = (48, 55, 73)$, $(x_3, y_3, z_3) = (297, 304, 425)$ atd.

Podívejme se nyní na celý problém obecněji. Z rovnosti $x_{n+1}^2 + y_{n+1}^2 = z_{n+1}^2$ snadno dostaneme soustavu šesti rovnic pro devět neznámých koeficientů v uvedených lineárních kombinacích:

$$a_1^2 + b_1^2 + c_1^2 = 1$$
$$a_2^2 + b_2^2 + c_2^2 = 1$$
$$a_3^2 + b_3^2 + c_3^2 = 1$$
$$a_1a_2 + b_1b_2 - c_1c_2 = 0$$
$$a_1a_3 + b_1b_3 - c_1c_3 = 0$$
$$a_2a_3 + b_2b_3 - c_2c_3 = 0.$$

Z nekonečně mnoha řešení této soustavy nás zajímají pouze celočíselná řešení, kterým navíc odpovídají trojice kladných čísel $(x_{n+1}, y_{n+1}, z_{n+1})$. Při jejich hledání nám samozřejmě musí pomoci počítač. Tak nalezneme např. rekurentní předpisy

$$\begin{aligned} x_{n+1} &= 4x_n + y_n + 4z_n \\ y_{n+1} &= 7x_n + 4y_n + 8z_n \\ z_{n+1} &= 8x_n + 4y_n + 9z_n. \end{aligned}$$

Při volbě $(x_1, y_1, z_1) = (3, 4, 5)$ dostaneme postupně trojice (36,77,85), (561,1240,1361) atd.

Vyhovují dokonce i rekurentní předpisy, v nichž připouštíme, že některé koeficienty mohou být i záporná čísla, jako např.

$$\begin{aligned} x_{n+1} &= -2x_n + y_n + 2z_n \\ y_{n+1} &= -x_n + 2y_n + 2z_n \\ z_{n+1} &= -2x_n + 2y_n + 3z_n, \end{aligned}$$

které při volbě $(x_1, y_1, z_1) = (3, 4, 5)$ vedou na trojice (8,15,17), (33,56,65), (120,209,241) atd.

Kromě několika jednodušších případů jsou však koeficienty v rekurentních předpisech takové, že již pro malá n nabývají počítaná pythagorejská čísla velkých hodnot.

LITERATURA

[1] Balada, F., *Z dějin matematiky*, SPN, Praha 1959.

[2] Bertucci, J.E., *From Fibonacci numbers to Pythagorean triples*, Mathematics Teacher, 81, č. 5, 1991, s. 356.

[3] Carbeau, W.E., *Pythygorean triples from geometric sequences*, Mathematics Teacher, 86, č. 9, 1993, s. 783.

[4] Carbeau, W.E., Bolkhovsky, A., *Pythagorean triples recursively*, Mathematics Teacher, 88, č. 2, 1995, s. 176.

[5] Maiorano, P.J., *Triples by way of trigonometry*, Mathematics Teacher, 88, č. 3, 1995, s. 254-256.

[6] Redmond, D., *Pythagorean triples*, Mathematics Teacher, 87, č. 1, 1994, s. 60.

[7] Seibert, J., *Dvě setkání s Fibonacciho posloupností*, Učitel matematiky, č. 12, 1994, s. 8-12..